

УДК 165.192:81'42

ОНТОЛОГІЧНІ ТА ГНОСЕОЛОГІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ПОРІВНЯННЯ**Присяннікова Я. М.**

Стаття присвячена вивченню феномену порівняння як фундаментальної операції когнітивної системи людини. Розглянуто категоріальний простір порівняння, визначено його ядерні та периферійні компоненти, описано його дворівневу структуру. Увагу зосереджено на ролі порівняння у процесі пізнання та категоризації зовнішнього світу людиною. Розкрито особливості об'єктивації результатів когнітивної операції порівняння у мовленні людини.

Ключові слова: порівняння, когнітивна діяльність, категоризація.

Статья посвящена изучению феномена сравнения как фундаментальной операции когнитивной системы человека. Рассмотрено категориальное пространство сравнения, определены его ядерные и периферийные компоненты, описано его двухуровневую структуру. Фокус внимания сосредоточен на роле сравнения в процессе познания и категоризации окружающего мира человеком. Раскрыты особенности объективации в речи результатов когнитивной операции сравнения.

Ключевые слова: сравнение, когнитивная деятельность, категоризация.

The article focuses on the phenomenon of comparison as a fundamental process activated in human mind. Its major and minor components were distinguished. Likening and differentiation are considered to be a kernel of the category of comparison, while identity, equating, analogy, unlikeness, contrast are classified as peripheral ones. The two-layer structure of the cognitive process is studied in the article. Thorough attention is paid to its role in the processes of cognition and categorization of the world and peculiarities of its verbal representation.

Key words: simile, cognitive activity, categorization.

Пізнання є діалектичним рухливим процесом відбиття оточуючої, зовнішньої по відношенню до людини, дійсності у її свідомості. Порівняння приймає активну участь у розбудові концептуальної системи людини та її ментального лексикону. Траєкторія руху думки окреслена напрямом від незнання до знання, до здобуття нової раніше невідомої інформації, до збагачення та уточнення вже існуючого знання про предмети, ознаки та властивості навколишнього світу [5, с. 8]. Здатність проводити порівняння є природною вродженою психічною властивістю людського організму.

Необхідність вивчення мовленнєвих порівняльних конструкцій обумовлена, тим, що механізм порівняння займає ключове місце у когнітивній діяльності людини. Порівнянню як лінгвістичному явищу присвячені чисельні праці науковців. Досліджувалися номінативний, морфологічний, синтаксичний, словотвірний аспекти порівняння (Д. У. Ашурова, А. Вежбицкая, Е. В. Гулига, Е. І. Шендельс, Н. В. Ярова, В. П. Сасіна, В. М. Огольцев, К. О. Левіна, В. Н. Телія), але вивчення порівняння з точки зору структуризації знань не проводилося.

Актуальність статті полягає у вивченні феномену порівняння, яке лежить в основі "інфраструктури" когнітивних видів діяльності людини і водночас є базовою операцією практично всіх без виключення механізмів розумового процесу людини [1, с. 55].

Мета статті полягає у ґрунтовному вивченні порівняння як когнітивної операції та її вербальної репрезентації. Мислення людини підпорядковане певним чітко структурованим когнітивним операціям. Порівняння визнається однією з фундаментальних розумових операцій [2, с. 261; 3, с. 278]. Вивчення когнітивної операції порівняння зумовлено її провідною роллю у процесах мислення людини.

Порівняння є одним з найважливіших прийомів теоретичного та практичного пізнання. Когнітивний базис порівняння полягає у співставленні предметів зовнішнього світу з урахуванням їх онтологічних ознак, функцій, які вони виконують, їх взаємовідношень та встановленні спільних і відмінних рис [4, с. 133]. Результативність і успішність операції порівняння залежить від цілеспрямованості його використання. Іншими словами, від чітко поставленого завдання, яке полягає у інвентаризації подібних або відмінних рис або тих чи інших одночасно.

До основних гносеологічних функцій порівняння: 1) пізнання одиничного, особливого і загального; 2) усвідомлення мінливості речей і явищ; 3) встановлення причин походження явищ; 4) на основі отриманих знань в результаті проведення операції порівняння створюються класифікації і відбувається систематизація предметів і явищ; 5) опосередковане пізнання об'єктивної дійсності шляхом умовиводів; 6) порівняння виступає у ролі одного з необхідних засобів доведення [1, с. 57-58].

Важливу роль порівняння як провідного засобу пізнання визнавали провідні вчені починаючи з доби Античності (Аристотель, К. А. Гельвецій, Д. Локк, Гегель, К. Д. Ушинський). Мислення трактувалося як порівняння [6, с. 12], як процес пізнання [7, с. 115], тобто процес пізнання є процесом виділення одних предметів на тлі інших шляхом систематизації їх спільних і відмінних рис. Без перебільшення гносеологічної цінності порівняння можна стверджувати, що саме порівняння “подовжує руку інтелекту” (перифразований вислів Х. Ортега-і-Гассет про метафору. – Я. М. Просяннікова). Структурувати інформацію, яка надходить до когнітивного простору людини, не можливо без залучення механізму порівняння, оскільки “в основі категоризації ... лежать сформовані у нас уявлення про подібність і відмінність об'єктів” [8, с. 90].

Когнітивна операція порівняння - обов'язковий елемент розумової діяльності людини, “без неї неможливо здійснити аналіз якостей предмета та визначити його місце в оточуючій дійсності” [9, с. 13]. Набуття людиною знань відбувається чуттєвим шляхом, через відчуття окремих ознак предметів, явищ, процесів, сприйняття образу матеріального предмета з цілим комплексом його фізичних якостей, характеристик, які впливають на органи чуттів [5, с. 10]. В основі будь-якого відчуття, незалежного від каналу надходження інформації (зоровий, слуховий, тактильний і под.), активізується принцип розрізнення (порівняння) [10]. В разі відсутності принципу розрізнення людина втратила б змогу відчувати, сприймати реальний світ. Тобто, за умови існування великих за розміром предметів є, відповідно, можливість вирізняти малогабаритні сутності і навпаки. Абсентизм у природному середовищі великих об'єктів унеможливив би диференціацію малих форм. За відсутності еталона порівняння людина не мала б змоги класифікувати малі предмети.

Розумова операція порівняння полягає не лише у співставленні об'єктів і формальній фіксації їх подібностей і розбіжностей, а й в усвідомленні та засвоєнні нового знання [11, с. 33-34]. Причому преференцією є саме отримання нового знання на виході у результаті розумової обробки інформації. Влучним, у даному випадку, ми вважаємо твердження Р. М. Фрумкіної: “Ми бачимо не оком, а мозком, точніше розумом” [8, с. 89]. Іншими словами, відомості про схожість і відмінність матеріальних і духовних сутностей не є даним знанням від природи, а об'єктивуються у результаті низки складних пізнавальних операцій, ключовою з яких є порівняння. Результати отримані шляхом застосування операції порівняння розширюють світогляд людини, сприяють психологічному, соціальному, професійному визначенню, просторовій і часовій орієнтації у навколишньому світі.

У нашому дослідженні ми пропонуємо розглядати когнітивну операцію порівняння як дворівневий розумовий процес.

На першому рівні процедури порівняння в мозку людини зіставляються два об'єкта (предмета, явища, процеси) зовнішнього світу, аналізуються суттєві та другорядні риси, складається перелік їх схожих і відмінних рис. В результаті обробки інформації на першому рівні, на другому – ми отримуємо нове знання про порівнюванні сутності. Нове знання полягає у визначенні рівня їх подібності або відмінності, наявності або відсутності певної ознаки, ступінь якості або кількості спільної для них ознаки. Слід зазначити, що нова структура знання

може бути отримана за умови існування попереднього знання, на підґрунті вже засвоєного раніше. Підтвердження знаходимо у трактуванні механізму порівняння О. О. Потебнею: “У кожному слові ... дія думки полягає у порівнянні двох мислених комплексів, двох мислених мас, однієї, що пізнається ... і пізної раніше, тобто тієї, яка складала готовий запас думки” [7, с. 140].

Різні за своєю природою об'єкти можуть порівнюватися. В якості порівнюваних сутностей можуть використовуватися окремі предмети, класи предметів, один і той самий предмет у різних просторово-часових реалізаціях, відчуття, уявлення, поняття, емоційні та психологічні стани людини [4, с. 133]. Порівнянню піддаються не цілісні об'єкти, у їх сукупності та неподільності ознак, а об'єкти як системи виокремлених аналітичним шляхом властивостей і відношень [11, с. 35]. За законами логіки всі об'єкти, поняття і предмети поділяються на сумісні та не сумісні сутності. На шкалі “сумісності-несумісності” поняття розташовуються у відповідному порядку: рівнозначні (тотожні), перехресні, підпорядковуючий/підпорядкований :: рівнозначно підпорядковані, контрарні, контрадикторні [5, с. 33-34].

Процес мислення людини є феноменом відбиття зовнішнього світу з онтологічно існуючими у ньому артефактами (предметні сутності) і ментафактами (духовні сутності) особливими за своєю природою та структурою, відповідно, дослідниками диференціюються різні види когнітивної діяльності, які беруть активну участь у відтворенні об'єктивного світу у концептуальній системі людини. Когнітивні процеси закладені у процедуру порівняння репрезентуються у вигляді семантичної шкали, на якій рух процесу ментальної обробки інформації спрямований від схожості до відмінності: ототожнення, рівність, подібність, аналогія, відповідність, невідповідність, відмінність, нерівність, протилежність [12, с. 23]. Наведена А. І. Варшавською семантична шкала, на наш погляд, є більш глибоко розробленим варіантом шкали Н. Д. Арутюнової: тотожність – не ідентичність – подібність – несхожість [13, с. 283]. До складу когнітивної “інфраструктури мозку” (О. С. Кубрякова) входять пізнавальні процеси, які взаємодіють з конкретним видом когнітивної діяльності [14, с. 9]. Структурними компонентами категорії порівняння є когнітивні механізми ототожнення, прирівнювання, аналогії, уподібнення, несхожості, розрізнення, протиставлення [15, с. 80].

Отже, дуалістичні взаємовідношення схожості / відмінності становлять ядро категорії порівняння [15, с. 79]. У той час, як ототожнення, прирівнювання, аналогія, уподібнення, несхожість, розрізнення, протиставлення набувають периферійного статусу.

Порівняння, як універсальна когнітивна категорія, є невід'ємною характеристикою матеріального і духовного світу *homo sapiens*, об'єктивуючись у мовленнєвій діяльності людини і знаходячи своє відображення у системі мови [16, с. 71]. Номінативні одиниці є продуктом опредметнення аналогового (процес пошуку подібностей і відмінностей) осмислення дійсності. Традиційно структура порівняння складається з трьох компонентів або концептів [17, с. 7]: позначуване, позначаюче та основа аналогії [18, с. 145].

Вид когнітивної діяльності, яка домінує під час проведення мисленнєвої операції порівняння, визначає тип концептуального тропу, який вербалізуючись набуває форми поетичного.

Провідна роль процедури пошуку подібностей, знаходження аналогій у відношеннях між сутностями суб'єкта й об'єкта призводить до вживання таких споріднених поетичних тропів як метафора та художнє порівняння. Коли акцент в осмисленні явищ реальності переноситься на процедуру відтворення метонімічних зв'язків, у поетичному тексті фіксується такий поетичний троп, як метонімія, а фокус на пошуку відмінностей між сутностями суб'єкта і об'єкта пояснює появу поетичних тропів, у яких міститься зіткнення, або протиставлення лексичних значень одиниць, що їх утворюють (оксюморон, антитеза). Модель метафори має вигляд $S \in O$, в якій домінує когнітивна операція ототожнення сутностей суб'єкту й об'єкту, в метонімії – $S \in \text{частиною } O$, тобто домінує операція асоціативного зв'язку частини із цілим, в оксюмороні – $S \in \text{протилежним } O$, де операція пошуку відмінностей між сутностями превалує. У поетичному порівнянні модель має вигляд $S \in \text{подібним до } O$, що не виключає тотожність декількох ознак сутностей,

їх асоціативний зв'язок, а також утримує твердження про різницю між ними [19, с. 7-8].

Таким чином, у поданій статті представлено концепцію вивчення природи порівняння як когнітивної категорії, до складу якої входять ядерні компоненти схожість / відмінність, а також периферійні (ототожнення, прирівнювання, аналогія, уподібнення, несхожість, розрізнення, протиставлення). Порівняння ми розуміємо не просто як фіксацію онтологічних відношень між предметами зовнішнього світу, а й рушійну силу, яка приймає активну участь у категоризації та концептуалізації світу. Подальшу перспективу наукової розвідки ми вбачаємо у верифікації викладених положень на широкому мовному матеріалі.

Література

1. Мізін К. І. *Comparo ergo sum*, або актуальний лінгвофілософський погляд на природу порівняння / К. І. Мізін // *Мовознавство*. – 2010. – №1. – С. 54–67.
2. Рубинштейн С. Л. *Основы общей психологии* / С. Л. Рубинштейн. – СПб: Издательство “Питер”, 2000. – 712 с.
3. Немов Р. С. *Психология: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн.* / Р. С. Немов. – 4 изд. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – Кн. 1: *Общие основы психологии*. – 688 с.
4. Михнюк К. В. О взаимосвязи категорий сравнения и оценки (на материале английского языка) / В. К. Михнюк // *Ярославский педагогический вестник*. – 2011. – №1. – С. 131–136.
5. Гетманова А. Д. *Учебник по логике* / А. Д. Гетманова. – 2-е изд. – М.: ВЛАДОС, 1995. – 303 с.
6. Жаркова У. А. *Синтаксис сравнения. Логико-лингвистический подход* : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / У. А. Жаркова. – Пермь, 2004. – 233 с.
7. Потебня А. А. *Теоретическая поэтика* / А. А. Потебня. – М.: Высшая школа, 1990. – 344 с.
8. Фрумкина Р. М. *Психолінгвістика: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений* / Р. М. Фрумкина. – М.: Издательский центр “Академия”, 2001. – 320 с.
9. Берелехис О. А. *Некоторые проблемы описания функционально-семантического поля сравнения* / О. А. Берелехис // *Актуальные проблемы современного языкознания: Материалы научно-практической конференции*. – Уфа: Издательство БГУ, 1998. – С. 13–16.
10. Ушинский К. Д. *Человек как предмет воспитания* / К. Д. Ушинский. – Режим доступа: http://dugward.ru/library/pedagog/ushinskiy_chelovek1.html. – Назва з титул. екрану.
11. Бартон В. И. *Сравнение как средство познания* / В. И. Бартон. – Минск : Издательство БГУ им. В. И. Ленина, 1978. – 127 с.
12. *Естественнoязыковое обеспечение процедуры классификации (на материале современного английского языка) : учебное пособие* / А. И. Варшавская, Ф. И. Карташкова, Т. Е. Кузьмина, Т. Н. Сафронова. – Ленинград, 1991. – 91 с.
13. Арутюнова Н. Д. *Язык и мир человека* / Н. Д. Арутюнова. – 2 изд., испр. – М.: Языки русской литературы, 1999. – 896 с.
14. Болдырев Н. Н. *Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии* / Н. Н. Болдырев. – 2 изд., стер. – Тамбов: Издательство ТГУ, 2001. – 124 с.
15. Шаля О. І. *Когнітивна структура категорії порівняння* / О. І. Шаля // *Вісник ХНУ*. – 2010. – №897. – С. 77–87.
16. Харитончик З. А. *Сравнение в процессах языковой номинации* / З. Харитончик, С. Паромчик // *Синтагматика слова, словосочетания и предложения*. – Волгоград, 1988. – С. 71–78.
17. Разуваева Л. В. *Сравнение как средство репрезентации художественной картины мира: на материале русской прозы конца XX – начала XXI веков* : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Л. В. Разуваева. – Воронеж, 2009. – 210 с.
18. Долинин К. А. *Стилистика французского языка: Учеб. пособие для студентов* / К. А. Долинин. – М.: Просвещение, 1987. – 303 с.
19. Ярова Н. В. *Компаративні блоки у сучасній американській поезії : лінгвокогнітивний аспект* : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04 / Н. В. Ярова. – К., 2003. – 192 с.